

ФУНКЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У ДИНАМІЦІ ПІДСТАВ СПАДКОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

FUNCTIONS OF LEGAL FACTS IN DYNAMICS OF REASONS FOR HEREDITARY LEGAL RELATIONS

Козловська Л.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
науковий консультант

Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ,
старший науковий співробітник

Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України

У статті розглядаються теоретичні питання значення категорії юридичних фактів у динаміці підстав спадкових правовідносин. Автором робиться висновок, що окремі юридичні факти є елементами юридичного складу правовідношення спадкування. Завершений юридичний склад може виконувати правоутворюючу, правозмінюючу або правоприпиняючу функцію щодо інших видів спадкових правовідносин.

Ключові слова: спадкування, спадкові правовідносини, юридичний факт, юридичний склад.

В статье рассматриваются теоретические вопросы значения категории юридических фактов в динамике оснований наследственных правоотношений. Автором делается вывод, что отдельные юридические факты являются элементами юридического состава правоотношения наследования. Завершённый юридический состав может исполнять правосозидающую, правоизменяющую или прекращающую функции по отношению к иным видам наследственных правоотношений.

Ключевые слова: наследование, наследственные правоотношения, юридический факт, юридический состав.

The article deals with theoretical issues of significance of legal facts category in dynamics of reasons for hereditary legal relations. The author makes a conclusion that separate legal facts are the elements of juridical composition of legal relations of inheriting, while its final juridical composition can perform law-making, law-changing or law-terminating function concerning other types of hereditary legal relations.

Key words: inheriting, hereditary legal relations, legal facts, legal compositions.

Постановка проблеми. Динаміка спадкових правовідносин – це функціонально та онтологічно обумовлені підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин, які розмежовуються за своєю правовою природою та призначенням. Під юридичними фактами в науці та юридичній практиці розуміються конкретні соціальні обставини (дії, події), які викликають відповідно до норм права настання правових наслідків – виникнення, зміну чи припинення правовідносин.

Стан дослідження. Функціональне значення категорії юридичних фактів розглядається в більшості праць, присвячених цій категорії юридичної науки. Так, О.А. Красавчиковим, В.Б. Ісаковим, Б.В. Ісаковим були досліджені загальнотеоретичні аспекти функцій юридичних фактів та юридичних складів. Вказані наукові розробки є теоретичним підґрунтям галузевих досліджень проблематики юридичних фактів, зокрема вирішення наукового завдання визначення функцій юридичних фактів у динаміці підстав спадкових правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан науки теорії права дозволяє визначити ознаки юридичних фактів, які вказують на спеціальне юридичне розуміння поняття юридичного факту [1, с. 585–586]. Юридичним фактам властива харак-

терна риса, яка визначає їх належність до правових явищ. Це модельність факту закріплена нормами права. У такому розумінні явище дійсності постає в якості юридичного факту, якщо воно передбачене нормами права. Саме у зв'язку з цим зазначається, що в науці склалося подвійне розуміння юридичного факту. З одного боку, мова йде про реальні події, дії як підставу виникнення і динаміки правовідносин, а з другої – про їх правові моделі, які виконують ту ж саму функцію. Саме реальне явище і його відображення в праві не співпадають, так як останнє (факт-модель) складається із юридичних ознак фрагмента реальної дійсності (факта-явища) [2, с. 3–4].

Завдання та значення юридичних фактів у механізмі правового регулювання відображають *функції* юридичних фактів. Зважаючи на складність і багатоплановість категорії «механізм правового регулювання», до визначення функцій юридичних фактів також не можна підходити занадто спрощено. Основною функцією юридичних фактів у механізмі правового регулювання є забезпечення виникнення, зміни припинення правовідносин. Кожен юридичний факт викликає або правоутворюючі, або правозмінюючі або правоприпиняючі правові наслідки. Оцінити їх значення можливо, насамперед, у зв'язку із функціями інших елементів механізму правового регулювання.

Основним елементом механізму правового регулювання виступають юридичні норми. Саме норма права містить загальну (абстрактну) програму (модель) поведінки суб'єктів, розраховану на невизначене коло осіб і невизначену кількість випадків реалізації. Іншим елементом механізму правового регулювання виступає правовідношення – конкретна модель поведінки для конкретних суб'єктів, програма дій у певній соціально-юридичній ситуації. Юридичні факти забезпечують перехід від загальної моделі прав і обов'язків до конкретної – у цьому основна задача, головна функція юридичних фактів у механізмі правового регулювання [1, с. 592 – 593].

З цим можна погодитися в основних моментах щодо значення юридичних фактів, проте слід мати на увазі, що перехід від загальної моделі прав і обов'язків до конкретної відбувається на рівні взаємодії систем механізму правового регулювання та правового механізму здійснення та захисту спадкових прав. (Потрібно мати на увазі, що про правовий механізм йдеться мова лише в контексті здійснення та захисту суб'єктивних прав). «Загальних» моделей поведінки не буває, хіба що в якості категорії найбільш абстрактного наукового рівня. Модель поведінки в правовідношенні того чи іншого виду вже конкретизована. Так само, як конкретно визначені в нормах права юридичні факти. Співвідношення конкретних визначених юридичних фактів та «загальної», тобто не конкретно визначеної моделі поведінки в механізмі правового регулювання не може бути. Інакше йде мова про розрізнену сукупність різнопорядкових категорій, але вже аж ніяк не про механізм правового регулювання як систему з її ознаками єдності елементів, структури, функцій, цілі.

Місце юридичних фактів у механізмі правового регулювання визначається як зв'язуючі ланки між нормами права і конкретними суспільними відносинами, між правосуб'єктністю, з одного боку, та суб'єктивними правами і обов'язками – з іншого. Так, Б.М. Мезрін зазначав, що: «Ті юридичні факти або їх склади, які являються підставами настання названих правових наслідків (*виникнення, зміни та припинення правовідносин – Л.К.*), виконують роль опосередковуючої ланки між правосуб'єктністю, з одного боку, і суб'єктивними правами і обов'язками – з іншого» [3, с. 190].

Ми можемо зазначити, що опосередковуючою ланкою юридичні факти виступають й стосовно правосуб'єктності з огляду на її нормативне закріплення, врегулювання. Їх значення в механізмі правового регулювання визначається логіко-правовою структурою: норма – факт – правовідносини. Істотним є те, що юридичний факт у механізмі правового регулювання правовідносин, у тому числі й відносин щодо здійснення та захисту суб'єктивних спадкових прав, розглядається як факт-модель.

Іншою істотною характеристикою юридичних фактів у механізмі правового регулювання та правовому механізмі здійснення та захисту спадкових прав є те, що окремих, одиничних юридичних фактів не може являтися підставою виникнення, зміни чи при-

пинення спадкових правовідносин загалом та правовідношення із спадкування зокрема. У такій якості розглядаються лише юридичні або фактичні склади. Фактичний (юридичний) склад є структурою, яка має системний характер, елементи якої характеризуються за різними типами. Для юридичного (фактичного) складу спадкування властивим є тип структурних відносин, коли елементи складу пов'язані юридично значимим порядком накопичення (другий тип структурних відносин), поява чергового елемента тягне проміжкові правові наслідки, зокрема відкриває юридичну можливість накопичення наступного елемента. Звідси елементи фактичного складу, побудовані за принципом послідовного накопичення, можна прилічити до юридичних фактів [4, с. 67].

Юридичний склад спадкового правонаступництва – це сукупність передбачених законом юридичних фактів, накопичених у певній послідовності, необхідних для переходу прав і обов'язків спадкодавця до його правонаступників. Юридичні факти як підстави виникнення, зміни і припинення правовідносин є тим самим і підставами спадкового правонаступництва.

Динаміка фактичного складу включає процес його розвитку від накопичення першого елемента до його повного завершення, за яким настають правові наслідки. В основі цього розвитку лежить взаємодія двох систем – системи ідеальної (юридичної моделі складу) і системи матеріальних суспільних відносин (фактичної основи складу). Матеріальні факти-елементи складу передбачаються юридичною моделлю, яка закріплена в гіпотезі правової норми [4, с. 93].

Юридичні факти спадкового правонаступництва розподіляються на такі, що повинні мати місце на час відкриття спадщини, та ті, які мають настати після відкриття спадщини. Центральним поняттям при аналізі юридичного складу спадкового правонаступництва є категорія відкриття спадщини. Зміст ст. 1220 ЦК України дає підстави стверджувати, що під відкриттям спадщини розуміється смерть особи або оголошення її померлою. Це вказівка на юридичні факти, з якими пов'язується правова ситуація відкриття спадщини. У різних правових системах ці факти можуть змінюватись залежно від волі законодавця. В якості юридичних фактів відкриття спадщини будуть виступати у випадку оголошення особи померлою в порядку окремого провадження рішення суду про оголошення особи померлою, а у випадку фізичної смерті громадянина, яка засвідчується на підставі медичного свідоцтва, – сам факт смерті особи. Поняття відкриття спадщини характеризується через нормативно визначені категорії часу відкриття спадщини (ч. ч. 2, 3, 4 ст. 1220 ЦК України) та місця відкриття спадщини (ст. 1221 ЦК України). З огляду на науково-практичне значення вказаних категорій вони є детально дослідженими в літературі [5, с. 20–23; 6, с. 33–55].

Юридичною наукою вироблені вже майже загальновідомі класифікації юридичних фактів [7, с. 80–87]. Дії як юридичні факти цивільного права є переважаючою, найбільш поширеною підставою ви-

никнення, зміни і припинення прав і обов'язків. Розподіл юридичних фактів на дії та події за так званим вольовим критерієм не відображає тих вирішальних аспектів, які визначають динаміку правовідносин та їх місце в правовому механізмі здійснення та захисту спадкових прав. Менш поширені види юридичних фактів мають важливе значення для характеристики підстав виникнення, зміни та припинення спадкових правовідносин. Особливе місце в класифікації юридичних фактів займають строки та терміни. Строки – це такі юридичні факти, які можуть виступати тільки як елементи юридичного складу. Строк сам по собі, поза зв'язком із ситуацією, із іншими юридичними фактами, ніякого змісту немає: строк значимий лише як строк чого-небудь [1, с. 590]. В юридичному складі спадкового правонаступництва спеціальне функціональне значення мають акти правозастосування, які є елементом механізму правового регулювання та правового механізму здійснення та захисту спадкових прав. Включення індивідуального акту до фактичного складу покликане забезпечити контроль зі сторони держави за виникненням, зміною та припиненням правових відносин [8, с. 54–64].

Характеристика тих чи інших видів юридичних фактів отримує своє особливе значення у встановленні системних взаємозв'язків юридичних фактів із іншими правовими засобами, які використовуються для дослідження правових явищ, зокрема спадкових правовідносин. З таких позицій розглядаються юридичні факти в процесі доказування під час судового розгляду та вирішення спадкових спорів.

Ознаками системності володіють складні юридичні факти і юридичні склади. Ці два поняття потрібно розмежовувати. Так, складні юридичні факти – це такі фактичні обставини, які складаються із кількох юридично значимих ознак. Прикладом складних юридичних фактів є правопорушення. Їх істотною ознакою є наявність або ж сполучення об'єктивного та суб'єктивного. У цьому випадку наочною є відносність критерію розподілу юридичних фактів за вольовою ознакою на дії та події. Важливою є ознака системності, яка цілком обґрунтовано вводиться до визначення фактичного складу. «Фактичний склад являє собою сукупність (точніше, систему (виділено – Л.К.)) юридичних фактів, необхідних для настання правових наслідків – виникнення, зміни та припинення правовідносин». Від складного юридичного факту юридичний склад відрізняється тим, що складається із різних юридичних фактів. Якщо складний юридичний факт – це складне, багатоаспектне (але цілісне явище), то фактичний склад – це система (комплекс) явищ [1, с. 594].

Поняття «фактичний» або «юридичний склад» є синонімічними в теорії права. Саме в теорії радянського права була сформульована та досить ефективно розв'язана проблематика юридичних (фактичних) складів [4]. Для спадкового права поняття юридичного (фактичного) складу є визначальним, адже із одиничного юридичного факту спадкові правовідносини не виникають. В якості підстав спадкового правонаступництва можуть виступати лише перед-

бачені нормами цивільного законодавства кваліфіковані юридичні склади. Окремі юридичні факти в цьому випадку незалежно від їх виду мають право-змінюючі наслідки, тільки якщо вони входять до зазначених юридичних складів, накопичених у певній послідовності. Юридичний склад спадкового правонаступництва – це сукупність передбачених законом юридичних фактів, накопичених у строгой послідовності та необхідних для переходу прав і обов'язків спадкодавця до його правонаступників [9]. При цьому одиничні, окремі юридичні факти можуть зумовлювати динаміку інших спадкових правовідносин, наприклад, договір про управління спадщиною.

Дослідження місця юридичних фактів у механізмі правового регулювання цивільних правовідносин приводить науковців до виявлення значення юридичних фактів у динаміці підстав правовідносин, яке дещо відрізняється від традиційних теоретичних поглядів, наприклад, пропонується бачення динаміки юридичних фактів як так званих «вхідних та вихідних» [10, с. 115]. При такій позиції ігнорується поняття та значення юридичного (фактичного) складу, у межах якого юридичні факти виконують певні функції так само, як певні функції виконує юридичний склад у цілому. В.Б. Ісаков зазначає, що кожен юридичний факт викликає або правоутворюючі, або правозмінюючі, або правоприпиняючі правові наслідки. Правильно зрозуміти та оцінити значення вказаної функції можливо лише в більш широкому контексті у зв'язку з функціями інших елементів механізму правового регулювання [11, с. 23–25].

Поряд із загальною функцією юридичних фактів, «які забезпечують перехід від загальної моделі прав і обов'язків до конкретної», тобто забезпечують визначену законом тріаду підстав «виникнення, зміни та припинення правовідносин», юридичні факти мають спеціальні функції, які є індивідуальними для кожного із видів юридичних фактів. Спеціальні функції юридичних фактів пов'язані із включенням їх в якості елементів у фактичні склади, які являють собою систему фактів. У силу цієї обставини юридичні факти виконують певні функції не тільки стосовно «великої системи» правовідношення, але й стосовно «малої» – фактичного складу. У ньому юридичні факти насамперед виконують *правопороджуючу* функцію. Вона полягає в тому, що юридичні факти можуть викликати настання проміжкових правових наслідків, наприклад, правоутворюючого повноваження, попереднього організаційного відношення. Також В.Б. Ісаковим виділяється *правоперешкоджаюча*, *правознищюча*, *правовідновлююча* функції [11, с. 23–25]. Наприклад, завершення накопичення юридичного складу спадкування вчиненням правочину прийняття спадщини є одночасно правоутворюючим для правовідносин із поділу спадщини.

Якщо йдеться про захист спадкових прав, то завершальним елементом (стадією) правового механізму захисту спадкових прав мало б виступати виконання рішення суду. Проте динаміка підстав здійснення і захисту спадкових прав є нелінійною та не завжди завершується рішенням суду. Залежно від

виду вимог та відповідно до рішень суду (правовстановлюючі, правоперетворюючі, вимоги про виконання, про присудження) рішення суду може отримати різне значення в правовому механізмі здійснення та захисту спадкових прав. Так, рішення суду як юридичний факт може мати наслідком виникнення суб'єктивних цивільних прав та обов'язків, їх припинення таким чином, що саме рішення суду, яке є ознакою стадії правозастосування, отримує значення підстави виникнення регулятивних правовідносин.

Висновки. Отже, динаміка підстав спадкових правовідносин визначається розвитком (накопиченням) юридичних фактів в юридичному (фактичному) складі спадкування. Акти правореалізації та правозастосування з точки зору їх функціональних ознак займають місце актів об'єктивації правової ді-

яльності на стадії правореалізації та правозастосування. Вони виступають як юридичні факти, функції яких визначаються їх змістом та місцем в юридичному складі підстав правовідносин із спадкування та інших видів спадкових правовідносин. Окремі юридичні факти як елементи системи юридичного складу правовідносин із спадкування мають визначене функціональне значення в накопиченні юридичного складу спадкових правовідносин так само, як завершений юридичний склад у цілому може виконувати правоутворюючу, правозмінюючу або правоприпиняючу функцію щодо інших видів спадкових правовідносин. Індивідуалізуючий характер юридичних фактів та юридичних складів як підстав спадкових правовідносин зумовлений значенням окремих їх видів саме як одиничних спадкових правовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Исаков Б.В. Юридические факты: прошлое, настоящее, будущее. // Российский ежегодник теории права № 2, 2009 / под ред. А.В. Полякова. – СПб. : Издательский дом СПб ГУ, 2011. – 760 с.
2. Акатов А.А. Юридические факты в советском наследственном праве : автореф. дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / А.А. Акатов. – Саратов, 1987 – 19 с.
3. Мезрин Б.Н. Место гражданской правосубъектности в механизме правового регулирования / Антология уральской цивилистики. 1925–1989 : Сборник статей / Б.Н. Мезрин. – М. : «Статут». – 431 с.
4. Исаков В.Б. Фактический состав в механизме правового регулирования / В.Б. Исаков. – Саратов : Изд-во Саратов. Ун-та., 1980. – 128 с.
5. Печений О. Час і місце відкриття спадщини: проблемні питання нотаріальної практики / О.П. Печений // Нотаріат для Вас. – 2010. – № 5. – С. 20–23.
6. Кухарев О.Є. Спадкове право України : навч. посібник / О.Є. Кухарев. – К. : Алерта, 2013. – 327 с.
7. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве / О.А. Красавчиков. – М. : Госюриздат, 1958. – 182 с.
8. Кашанина Т.В. Соотношение централизованного и децентрализованного правового регулирования / Т.В. Кашанина. // Правоведение. – 1991. – № 4. – С. 54–64.
9. Шевчук Л.В. Заповіт як підстава виникнення правонаступництва в цивільному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 – Цивільне право і цивільний процес ; сімейне право ; міжнародне приватне право / Л.В. Шевчук. – К., 2001. – 19 с.
10. Коструба А. Цивільне правовідношення в механізмі правового регулювання / А. Коструба // Вісник Національної академії правових наук України. – 2014. – № 1 (76) – С. 112–120.
11. Исаков В.Б. Юридические факты в российском праве : учебное пособие / В.Б. Исаков. – М. : Юридический Дом «Юстицинформ», 1998. – 48 с.